

OBLIGACYJNE SKUTKI USTAWOWEGO PRAWA ODSTĄPIENIA OD UMOWY

Dominika Mróz-Krysta

słowo wstępne
Fryderyk Zoll

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

OBLIGACYJNE SKUTKI USTAWOWEGO PRAWA ODSTĄPIENIA OD UMOWY

Dominika Mróz-Krysta

słowo wstępne
Fryderyk Zoll

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2014

Stan prawny na 24 czerwca 2014 r.

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Joanna Maź

Opracowanie redakcyjne

Agnieszka Bąk

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer SA, 2014

ISBN 978-83-264-3305-4

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przykopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów / 17

Słowo wstępne / 21

Wstęp / 23

Część pierwsza

**Podstawa rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia –
kwestia odesłania do skutków bezpodstawnego wzbogacenia / 53**

Rozdział I

Skutki odstąpienia w praktyce – trudności i kontrowersje / 55

- 1.1. Uwagi ogólne / 55
- 1.2. Przedmiot obowiązku zwrotu / 56
- 1.3. Stosowanie art. 494 k.c. / 56
- 1.4. Wynagrodzenie za korzystanie z rzeczy podlegającej
zwrotowi / 57
- 1.5. Stosowanie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu / 59
- 1.6. Odstąpienie a odszkodowanie z tytułu niewykonania
zobowiązania / 61
- 1.7. Jakie wartości i interesy stron chroni odstąpienie
od umowy / 62
- 1.8. Co należy uzyskać przez odstąpienie / 66
 - 1.8.1. Usługi jako przedmiot umowy
(usługi jako świadczenie wzajemne) / 72
 - 1.8.2. Zbycie, utrata, uszkodzenie przedmiotu
świadczenia / 73
 - 1.8.3. Dzieło lub roboty budowlane w postaci
nieukończonych / 76
- 1.9. Rozliczenia przy odstąpieniu częściowym / 79

1.10. Wnioski / 79

Rozdział II

**Funkcje różnych rodzajów odstąpienia i rozliczeń
po ich dokonaniu / 81**

- 2.1. Uwagi ogólne / 81
- 2.2. Kryteria wyboru rodzajów odstąpienia do analizy / 82
- 2.3. Różne rodzaje odstąpienia w kontekście pełnionych funkcji / 83
 - 2.3.1. Umowne prawo odstąpienia / 83
 - 2.3.2. Konsumenckie prawo odstąpienia / 87
 - 2.3.3. Odstąpienie syndyka masy upadłości od umowy wzajemnej / 92
 - 2.3.4. Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej / 94
 - 2.3.5. Model mieszany – odstąpienie przewidziane tak zwaną umową deweloperską / 97
- 2.4. Pozostałe czynniki różnicowania różnych rodzajów odstąpienia / 100
 - 2.4.1. Definitywność zobowiązania / 100
 - 2.4.2. Układ interesów podmiotów stosunku prawnego / 104
 - 2.4.3. Konieczność liczenia się z obowiązkiem zwrotu przedmiotów świadczeń / 106
- 2.5. Podobieństwa między różnymi rodzajami odstąpienia / 109
- 2.6. Czynniki różnicowania różnych rodzajów odstąpienia a rozliczenia między stronami / 110
- 2.7. Wnioski / 111

Rozdział III

**Wpływ odstąpienia na istnienie umowy i na stosunek
zobowiązaniowy / 114**

- 3.1. Uwagi ogólne / 114
- 3.2. Przedmiot oddziaływania odstąpienia – umowa czy stosunek zobowiązaniowy / 116
 - 3.2.1. Potrzeba i sens wyróżnienia przedmiotu oddziaływania odstąpienia / 116
 - 3.2.2. Struktura stosunku zobowiązaniowego / 117

- 3.2.3. Koncepcje w dawnej literaturze niemieckiej – teoria skutków bezpośrednich, teoria pośrednia, teoria skutków pośrednich / **120**
- 3.2.4. Teoria wygaśnięcia zobowiązania / **122**
- 3.2.5. Teoria przekształcenia (*Umwandlungstheorie*) / **124**
- 3.2.6. Teoria samoistnego zobowiązania / **128**
- 3.3. Wpływ odstąpienia na poszczególne prawa i zobowiązania umowne / **131**
 - 3.3.1. Wpływ odstąpienia na istnienie głównych zobowiązań umownych – zwalniająca funkcja odstąpienia / **131**
 - 3.3.2. Wpływ odstąpienia na istnienie praw akcesoryjnych / **132**
 - 3.3.2.1. Uwagi ogólne / **132**
 - 3.3.2.2. Wpływ odstąpienia na zabezpieczenia wierzytelności / **133**
 - 3.3.2.3. Wpływ odstąpienia na zastrzeżenie zadatku / **141**
- 3.4. Konwencja wiedeńska o międzynarodowej sprzedaży towarów oraz międzynarodowe projekty harmonizacyjne/unifikacyjne / **141**
 - 3.4.1. Regulacja konwencyjna / **141**
 - 3.4.2. Zasady europejskiego prawa umów (PECL), projekt Wspólnego systemu odniesienia (DCFR), Zasady Acquis, Zasady UNIDROIT, Zasady TRANS-LEX / **147**
- 3.5. Ocena poszczególnych koncepcji w świetle funkcji odstąpienia i wartości chronionych przez odstąpienie / **150**
- 3.6. Wnioski / **151**

Rozdział IV

Kontrowersje wokół zasięgu czasowego skutków odstąpienia / 155

- 4.1. Uwagi ogólne / **155**
- 4.2. Niejednolitość regulacji dotyczących wpływu odstąpienia na istnienie zobowiązania w wybranych porządkach prawnych. System romański i system germański – prezentacja koncepcji / **156**
 - 4.2.1. Koncepcja romańska – przyjęcie skutku odstąpienia *ex tunc* / **157**

- 4.2.2. Koncepcja germańska – przyjęcie skutku odstąpienia *ex nunc* / **160**
- 4.3. Prawo polskie / **161**
 - 4.3.1. Odpadnięcie kauzy / **165**
 - 4.3.2. Stosowanie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu jako konsekwencja odstąpienia / **166**
 - 4.3.3. Korzystanie z rzeczy po dokonaniu odstąpienia / **168**
- 4.4. Krytyka retroaktywności odstąpienia / **168**
 - 4.4.1. Możliwość dochodzenia odszkodowania / **169**
 - 4.4.2. Redefinicja pojęcia retroaktywności a funkcja odstąpienia / **169**
 - 4.4.2.1. Wyróżnienie retroaktywności – fikcji i retroaktywności – techniki na gruncie prawa francuskiego i na tle art. 395 § 2 k.c. / **172**
 - 4.4.3. Wykładnia językowa / **175**
 - 4.4.4. Wpływ odstąpienia na możliwość dochodzenia zastrzeżonych kar umownych / **183**
- 4.5. Pogląd pośredni (obligacyjne skutki *ex tunc*) / **186**
 - 4.5.1. Prawo włoskie – teoria zdarzenia odnawiającego zobowiązanie / **189**
 - 4.5.2. Prawo austriackie / **190**
- 4.6. Projekty unifikacyjne/harmonizacyjne – europeizacja prawa cywilnego / **190**
 - 4.6.1. Zasady europejskiego prawa umów (PECL) / **190**
 - 4.6.2. Projekt Wspólnego systemu odniesienia (DCFR) / **191**
 - 4.6.3. Zasady Acquis / **191**
 - 4.6.4. Zasady międzynarodowych umów handlowych UNIDROIT / **192**
 - 4.6.5. Projekt instrumentu opcjonalnego / **192**
 - 4.6.6. Zasady TRANS-LEX / **194**
- 4.7. Zasięg czasowy skutków odstąpienia a rozliczenia między stronami po dokonaniu odstąpienia / **194**
- 4.8. Wnioski / **195**

Rozdział V

Podstawa rozliczeń między stronami po skorzystaniu z ustawowego prawa odstąpienia – analiza krytyczna istniejących koncepcji / 199

- 5.1. Uwagi ogólne / **199**
- 5.2. Prezentacja koncepcji / **201**
 - 5.2.1. Wykładnia literalna art. 494 k.c. – samoistny i wyczerpujący charakter normy / **201**
 - 5.2.2. Dopuszczalność wzajemnego stosowania analogii norm regulujących różne rodzaje odstąpienia / **202**
 - 5.2.3. Bezpodstawne wzbogacenie / **206**
 - 5.2.4. Przepisy o rozliczeniach między właścicielem a posiadaczem / **209**
- 5.3. Wpływ przyjęcia poszczególnych koncepcji na rozliczenia między stronami / **211**
 - 5.3.1. Zwrot przedmiotu świadczenia (przedmiotu umowy) / **211**
 - 5.3.2. Dalsze rozliczenia między stronami / **215**
 - 5.3.2.1. Wynagrodzenie za korzystanie z przedmiotu świadczenia / **215**
 - 5.3.2.2. Nakłady / **221**
- 5.4. Reżim bezpodstawnego wzbogacenia – konsekwencje zastosowania pozostałych przepisów / **223**
 - 5.4.1. Zasada surogacji / **223**
 - 5.4.2. Wydanie korzyści przez osobę trzecią / **224**
 - 5.4.3. Przepadek / **225**
- 5.5. Konsekwencje przyjęcia poszczególnych koncepcji rozliczeń między stronami a wartości i interesy stron chronione przez odstąpienie oraz trudności, które odstąpienie rodzi w praktyce / **225**
 - 5.5.1. Reakcja na naruszenie zobowiązania / **225**
 - 5.5.2. Dochodzenie naprawienia szkody / **226**
 - 5.5.3. Brak możliwości dochodzenia równowartości utraconego przedmiotu świadczenia a restytucyjna funkcja odstąpienia / **227**
 - 5.5.4. Obowiązek zwrotu a stan aktualności wzbogacenia / **228**
 - 5.5.5. Zwrot wartości pierwotnej i przedmiot obowiązku zwrotu / **229**
 - 5.5.6. Pozostałe rozliczenia między stronami / **230**
- 5.6. Wnioski / **231**

Rozdział VI

Koncepcja odesłania do skutków bezpodstawnego wzbogacenia / 233

- 6.1. Uwagi ogólne / **233**
- 6.2. Stosunek bezpodstawnego wzbogacenia do art. 494 k.c. / **234**
- 6.3. Koncepcje odesłania do podstawy prawnej i odesłania do skutków prawnych / **235**
- 6.4. Odesłanie art. 494 k.c. do skutków prawnych bezpodstawnego wzbogacenia na gruncie prawa polskiego. Wzajemna relacja norm art. 494 i art. 495 § 1 k.c. / **237**
- 6.5. Charakter i technika odesłania – nakaz odpowiedniego stosowania przepisów / **241**
- 6.6. Co oznacza przyjęcie odesłania art. 494 k.c. do skutków bezpodstawnego wzbogacenia / **244**
- 6.7. Konsekwencje odesłania do skutków prawnych bezpodstawnego wzbogacenia w zakresie obowiązku zwrotu / **244**
- 6.8. Konsekwencje odesłania do skutków prawnych bezpodstawnego wzbogacenia w zakresie pozostałych rozliczeń między stronami / **245**
 - 6.8.1. Wynagrodzenie za korzystanie z przedmiotu świadczenia / **245**
 - 6.8.2. Nakłady poczynione na przedmiot świadczenia / **246**
 - 6.8.3. Odesłanie do skutków prawnych bezpodstawnego wzbogacenia a pozostałe środki restytucyjne przewidziane w przepisach regulujących bezpodstawne wzbogacenie / **247**
 - 6.8.3.1. Wydanie korzyści przez osobę trzecią / **247**
 - 6.8.3.2. Przepadek / **248**
 - 6.8.3.3. Naprawienie szkody w świetle art. 414 k.c. / **248**
- 6.9. Koncepcja odesłania do skutków bezpodstawnego wzbogacenia a wartości i interesy chronione przez ustawowe prawo odstąpienia / **249**
- 6.10. Poszczególne przypadki odstąpienia a możliwość stosowania art. 494 k.c. / **250**
 - 6.10.1. Uwagi ogólne / **250**
 - 6.10.2. Odstąpienie z powodu częściowej niemożności świadczenia / **251**

- 6.10.3. Odstąpienie z tytułu rękojmi za wady rzeczy sprzedanej / **252**
- 6.10.4. Odstąpienie od umowy o dzieło i umowy o roboty budowlane (art. 635, art. 637 § 2, art. 640, art. 644 i art. 656 k.c.) / **253**
 - 6.10.4.1. Opóźnienie z rozpoczęciem lub wykończeniem dzieła (art. 635 k.c.) / **253**
 - 6.10.4.2. Wadliwe wykonywanie dzieła (art. 636 § 1 k.c.) / **256**
 - 6.10.4.3. Rękojnia za wady dzieła (art. 637 § 2 k.c.) / **257**
 - 6.10.4.4. Odstąpienie z powodu braku współdziałania zamawiającego (art. 640 k.c.) / **258**
 - 6.10.4.5. Odstąpienie za zapłatą umówionego wynagrodzenia (art. 644 k.c.) / **259**
 - 6.10.4.6. Odstąpienie od umowy o roboty budowlane ze względu na brak wymaganej gwarancji zapłaty (art. 649⁴ § 1 k.c.) / **259**
 - 6.10.4.7. Odstąpienie od umowy o roboty budowlane ze względu na wadliwe ich wykonywanie lub z tytułu rękojmi (art. 656 k.c.) / **260**
- 6.10.5. Odstąpienie z tytułu niezgodności towaru konsumpcyjnego z umową (art. 8 ust. 4 ustawy o sprzedaży konsumenckiej) / **260**
- 6.10.6. Odstąpienie w razie zastrzeżenia zadatku (art. 394 k.c.) / **263**
- 6.10.7. Odstąpienie od umowy na podstawie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych / **264**
- 6.10.8. Odstąpienie na gruncie ustawy deweloperskiej / **265**
- 6.11. Wnioski / **267**

Rozdział VII

Zróznicowanie czynników wpływu na rozliczenia między stronami po dokonaniu odstąpienia / 269

- 7.1. Uwagi ogólne / **269**
- 7.2. Wpływ winy na rozliczenia między stronami / **269**

- 7.2.1. Wina jako zasada odpowiedzialności / **270**
- 7.2.2. Wina w znaczeniu okoliczności, za które strona ponosi odpowiedzialność / **270**
- 7.3. Status konsumenta (skutki odstąpienia od umowy sprzedaży konsumenckiej) / **272**
 - 7.3.1. Zakres zwrotu spełnionych świadczeń / **272**
 - 7.3.2. Wynagrodzenie za korzystanie z przedmiotu świadczenia / **274**
- 7.4. Zbieg podstaw do odstąpienia / **279**
- 7.5. Wpływ zastrzeżenia własności rzeczy sprzedanej na rozliczenia między stronami / **281**
- 7.6. Wnioski / **284**

Część druga

Konsekwencje odesłania do skutków bezpodstawnego wzbogacenia / 285

Rozdział VIII

Zasady wykonania i skutki niewykonania obowiązku zwrotu przedmiotu spełnionego świadczenia / 287

- 8.1. Uwagi ogólne / **287**
- 8.2. Zakres przedmiotowy obowiązku zwrotu – wyłączenie zasady aktualności wzbogacenia / **288**
 - 8.2.1. Wartość przedmiotu świadczenia podlegającego zwrotowi / **288**
 - 8.2.2. Wydanie pożytków i korzyści uzyskanych z przedmiotu świadczenia / **293**
 - 8.2.3. Wydanie równowartości korzyści / **294**
 - 8.2.3.1. Wydanie równowartości korzyści w przypadku całkowitej utraty przedmiotu świadczenia (gdy zwrot jest niemożliwy) / **294**
 - 8.2.3.2. Wydanie równowartości korzyści jako instrument wyrównania do pierwotnej wartości przedmiotu świadczenia. Sposób obliczania równowartości korzyści podlegającej wydaniu / **296**

- 8.2.3.3. Wydanie równowartości korzyści
w przypadku, gdy zwrot przedmiotu
świadczenia jest niecelowy lub nadmiernie
utrudniony / **297**
- 8.3. Roszczenie o wydanie surogatów / **297**
- 8.4. Charakter i źródło zobowiązań do zwrotu przedmiotów
świadczeń / **298**
- 8.5. Zasady wykonania obowiązku zwrotu / **302**
 - 8.5.1. Ogólne zasady wykonania zobowiązań / **302**
 - 8.5.2. „Zasięg” teorii przekształcenia / **303**
 - 8.5.2.1. Prawo wstrzymania się ze spełnieniem
świadczenia wzajemnego / **304**
 - 8.5.2.2. Przedawnienie / **305**
- 8.6. Skutki niewykonania obowiązku zwrotu – wyłączenie
niektórych przepisów o skutkach niewykonania zobowiązań
z umów wzajemnych / **307**
- 8.7. Konieczność liczenia się z obowiązkiem zwrotu świadczeń
(dotyczy to statusu konsumenta) / **308**
- 8.8. Dopuszczalność odstąpienia w sytuacji, gdy przedmiot
świadczenia został zniszczony lub w inny sposób utracony
(unicestwiony) / **308**
- 8.9. Wnioski / **310**

Rozdział IX

Wynagrodzenie za korzystanie z przedmiotu świadczenia oraz odszkodowanie za pogorszenie jego wartości lub utratę / 312

- 9.1. Uwagi ogólne / **312**
- 9.2. Podstawa dochodzenia wynagrodzenia / **315**
- 9.3. Zapłata wynagrodzenia za korzystanie z przedmiotu
świadczenia jako postać wydania równowartości
korzyści / **318**
- 9.4. Charakter roszczenia o zapłatę wynagrodzenia
oraz kwestie dowodowe / **319**
- 9.5. Zakres przedmiotowy wynagrodzenia za korzystanie
z przedmiotu świadczenia / **320**
- 9.6. Zasady dotyczące ustalania wynagrodzenia / **322**
- 9.7. Wartość korzyści, której równowartość podlega
zwrotowi / **324**
- 9.8. Początkowy moment naliczania wynagrodzenia / **327**

- 9.9. Wynagrodzenie za korzystanie z przedmiotu świadczenia w świetle projektów harmonizacyjnych/unifikacyjnych / **329**
- 9.10. Odszkodowanie za utratę i pogorszenie rzeczy / **331**
- 9.11. Roszczenie o zapłatę wynagrodzenia za korzystanie z przedmiotu świadczenia a roszczenie o zwrot świadczeń / **331**
- 9.12. Wnioski / **333**

Rozdział X

Rozliczenie nakładów dokonanych na przedmiot świadczenia / 335

- 10.1. Uwagi ogólne / **335**
- 10.2. Pojęcie nakładów w kontekście odstąpienia / **335**
- 10.3. Podstawa i przesłanki dochodzenia zwrotu nakładów na przedmiot świadczenia – kilka uwag szczegółowych / **336**
 - 10.3.1. Podstawa / **336**
 - 10.3.2. Przesłanki dochodzenia zwrotu nakładów. Nakłady w świetle projektów harmonizacyjnych/unifikacyjnych / **337**
- 10.4. Rodzaj nakładów podlegających zwrotowi / **340**
- 10.5. Nakłady podlegające zwrotowi przed dokonaniem odstąpienia. Moment miarodajny dla obliczania wartości nakładów / **342**
- 10.6. Nakłady podlegające zwrotowi po dokonaniu odstąpienia / **344**
- 10.7. Zwrot równowartości świadczenia z odliczeniem nakładów / **344**
- 10.8. Obliczanie wartości nakładów / **346**
- 10.9. Zwrot pożytków / **347**
- 10.10. Zwrot nakładów a wartości i interesy chronione przez odstąpienie / **350**
- 10.11. Wnioski / **351**

Rozdział XI

Wpływ odstąpienia na możliwość dochodzenia odszkodowania z tytułu niewykonania zobowiązania / 354

- 11.1. Uwagi ogólne / **354**
- 11.2. Podstawa dochodzenia odszkodowania / **355**

- 11.3. Podmioty uprawnione do dochodzenia
odszkodowania / **356**
- 11.4. Przesłanki dochodzenia odszkodowania / **357**
 - 11.4.1. Zdarzenie wywołujące szkodę / **358**
 - 11.4.2. Szkada / **361**
 - 11.4.3. Związek przyczynowy / **362**
- 11.5. Zakres przedmiotowy odszkodowania – okoliczności
wpływające na wysokość odszkodowania / **364**
- 11.6. Przyczynienie się poszkodowanego / **370**
- 11.7. Roszczenie odszkodowawcze w projektach
harmonizacyjnych/unifikacyjnych
oraz w umowach międzynarodowych / **371**
- 11.8. Wpływ odstąpienia na uprawnienia wierzyciela
na wypadek zwłoki / **373**
- 11.9. Roszczenia odszkodowawcze a odstąpienie
jako uprawnienie z tytułu rękojmi
za wady rzeczy sprzedanej / **377**
- 11.10. Wnioski / **378**

Zakończenie – wnioski i dyskusja / **381**

Bibliografia / **395**

Wykaz skrótów

Akty prawne

- ABGB** Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, austriacki kodeks cywilny, tekst dostępny na stronie: <http://www.ibiblio.org/ais/abgb1.htm>
- BGB** Bürgerliches Gesetzbuch, niemiecki kodeks cywilny; tekst dostępny na stronie: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>
- C. Civ.** Code Civil, francuski kodeks cywilny; tekst dostępny na stronie: www.legifrance.com
- CESL** Common European Sales Law, instrument opcjonalny; rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wspólnych przepisów dotyczących sprzedaży; tekst projektu rozporządzenia wraz z tłumaczeniem polskim dostępny na stronie: www.eur-lex.europa.int
- Cod. Civ.** Codice Civile, włoski kodeks cywilny; tekst dostępny na stronie: <https://jus.unitn.it>
- DCFR** Draft Common Frame of Reference (projekt Wspólnego systemu odniesienia)
- k.c.** ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121)
- k.z.** rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.; uchylone z dniem 1 stycznia 1975 r.)

PECL	Principles of European Contract Law (Zasady europejskiego prawa umów)
pr. aut.	ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2006 r. Nr 90, poz. 631 z późn. zm.)
p.u.n.	ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 1112 z późn. zm.)
u.k.k.	ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o kredycie konsumenckim (Dz. U. Nr 126, poz. 715 z późn. zm.)
u.k.w.h.	ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 707 z późn. zm.)
u.o.n.p.k.	ustawa z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów oraz o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 1225)
ustawa deweloperska	ustawa z dnia 16 września 2011 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego (Dz. U. Nr 232, poz. 1377)
ustawa o sprzedaży konsumenckiej	ustawa z dnia 27 lipca 2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz. U. Nr 141, poz. 1176 z późn. zm.)
Zasady Acquis	Zasady obowiązującego europejskiego prawa umów
Zasady UNIDROIT	Zasady międzynarodowych umów handlowych opracowane przez Międzynarodowy Instytut Unifikacji Prawa Prywatnego (UNIDROIT)
Zasady TRANS-LEX (TRANS-LEX Principles)	zbiór on-line międzynarodowych (ponadnarodowych) zasad prawa handlowego

Czasopisma, publikatory, zbiory orzeczeń

Biul. SN	Biuletyn Sądu Najwyższego
Dz. U.	Dziennik Ustaw
Dz. Urz. WE	Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
JA	Juristische Ausbildung
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
M. Praw.	Monitor Prawniczy
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAKa	Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Katowicach
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PiP	Państwo i Prawo
POSAG	Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
PPH	Przegląd Prawa Handlowego
PS	Przegląd Sądowy
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
TPP	Transformacje Prawa Prywatnego

Inne

al.	alinéa (fr.); jednostka redakcyjna przepisu prawnego w ramach artykułu; odpowiednik polskiego ustępu
ETS	Europejski Trybunał Sprawiedliwości (obecnie: Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej)

GKA	Główna Komisja Arbitrażowa
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
UNIDROIT	International Institute for the Unification of Private Law (fr. L'Institut international pour l'unification du droit privé)

Słowo wstępne

Skutki ustawowego odstąpienia od umowy stanowią w Polsce od lat przedmiot dyskusji. Nie jest to temat nowo odkryty. Nie mógłby taki być, ponieważ jego praktyczna doniosłość jest zbyt widoczna, aby problematyka odstąpienia od umowy nie pojawiała się w literaturze. Dyskusja ta jednak, zwłaszcza w orzecznictwie, ogniskowała się jedynie wokół poszczególnych zagadnień. Przede wszystkim kwestii prawnorzeczowych skutków odstąpienia od umowy, a także odstąpienia na zastrzeżenie kary umownej. Brakowało pełnego kompleksowego ujęcia obligacyjnych skutków odstąpienia od umowy.

Ustawodawca polski nie uregulował tej kwestii w sposób jasny. Kontrowersje są w związku z tym bardzo głębokie. Nie ma zgody odnośnie do wpływu odstąpienia od umowy na byt zobowiązania. Źródłem problemów są jednak także liczne niekonsekwencje w ramach unormowania różnych przypadków odstąpienia od umowy, a także w unormowaniu skutków niemożliwości świadczenia, za które dłużnik nie ponosi odpowiedzialności.

Autorka przedstawia koncepcję ukształtowania treści zobowiązania łączącego strony, powstałego po odstąpieniu od umowy w sytuacji, gdy spełnione są przesłanki ustawowego odstąpienia od umowy. Założenia koncepcji przedstawionej przez Autorkę (stosowanie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu na podstawie tzw. odesłania co do skutków) nie są całkowicie oryginalne, jednak oryginalne jest zaprezentowanie pełnego systemu obligacyjnych skutków odstąpienia od umowy.

Praca ta stanowi trwały wkład w naukową dyskusję o złożonej problematyce skutków odstąpienia od umowy. Jest to jednocześnie praca, która pojawia się w czasie ożywionych dyskusji nad przyszłością polskiego prawa zobowiązań w ramach prac kodyfikacyjnych. Autorka wykorzystuje także wnioski wynikające z różnych dyskusji komparatystycznych. Są one wykorzystane w sposób umiejętny, tak aby wzbogacić

polską debatę. Autorka sięga także do różnych regulacji europejskich, zarówno przygotowanych w ramach oficjalnych prac legislacyjnych, jak projekt wspólnych europejskich przepisów o sprzedaży, jak i naukowych, takich jak projekt wspólnej ramy odniesienia. Jest to jednak praca dogmatyczna poświęcona obowiązującemu prawu polskiemu. Praca ta może stanowić wkład w ukształtowanie się trwalszej i stabilniejszej doktryny i orzecznictwa.

Prof. dr hab. Fryderyk Zoll

Wstęp

1. Miejsce odstąpienia od umowy w systemach prawnych

Konstrukcje prawne, które można zakwalifikować jako prototypy odstąpienia od umowy znane już były w prawie rzymskim¹. Oznacza to, że uczestnicy obrotu prawnego odczuwali potrzebę uregulowania i stosowania uprawnienia do jednostronnego rozwiązywania umów na wypadek zaistnienia określonych przesłanek. We współczesnym ustawodawstwie państw europejskich instytucja prawa odstąpienia jest znana jako jednostronne uprawnienie (tak przykładowo w prawie:

¹ Zob. A. Kunicki, *Umowne prawo odstąpienia. Studium z zakresu polskiego prawa obligacyjnego*, Lwów 1939, s. 4. Autor ten jako jeden z przykładów prototypu odstąpienia wskazuje *pactum displicentiae* (kupno na próbę), co polegało na tym, że „kupujący mógł zrezygnować z umowy, jeśli do oznaczonego terminu towar mu się nie spodoba”, tak: W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1999, s. 276. Szerzej na temat tej instytucji: W. Litewski, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 191. Hasło przedmiotowe: *pactum displicentiae*. Zob. także: J.S. Petraniuk, *Odstąpienie od umowy w prawie cywilnym*, Lublin 2009, rozdział I § 1 oraz F. Longchamps de Bérier, *Skargi edylów kurulnych a dyrektywa 1999/44/EC Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie określonych aspektów sprzedaży i gwarancji na dobra konsumpcyjne*, *Studia Iuridica* 2005, t. 44, s. 430. Ten Autor z kolei jako pierwowzór współczesnego odstąpienia od umowy wskazuje *actio redhibitoria*, której „celem było doprowadzenie do stanu sprzed sprzedaży” (s. 430). Omawiany środek prawny charakteryzuje w ten sposób: „Po zbadaniu, czy rzeczywiście istniały nieujawnione wady, sędzia wyzywał kupującego do *redhibitio*, czyli zwrotu świadczenia (odmowa blokowała dalszy proces). Sprzedawcę zobowiązywał do zwrotu tego, co otrzymał, a więc w pierwszym rzędzie ceny. Gdyby jej jeszcze nie zapłacono, musiał zwolnić nabywcę z obowiązku zapłaty” (s. 430). Na temat znaczenia prawa rzymskiego dla harmonizacji prawa prywatnego w Europie zob. W. Dajczak, *Znaczenie tradycji prawa rzymskiego dla europejskiej harmonizacji prawa prywatnego*, *PiP* 2004, z. 2, s. 57.

polskim², niemieckim³ czy holenderskim⁴) bądź jako rozwiązanie umowy przez sąd na skutek wytoczonego powództwa przez jedną stronę (tak przykładowo w prawie francuskim⁵ czy włoskim⁶). Dopuszcza się prawo odstąpienia praktycznie w każdym rodzaju i w każdej konfiguracji stosunków umownych⁷ – w obrocie profesjonalnym, konsumenckim⁸ czy tzw. obrocie powszechnym (gdzie żadna ze stron nie działa w charakterze ani przedsiębiorcy, ani konsumenta)⁹. Prowadzi to do wniosku, iż rola prawa odstąpienia jest istotna i można założyć, że w miarę rozwoju obrotu będzie wzrastać¹⁰. Chociażby z tego tylko punktu widzenia – tj. z uwagi na powszechność uprawnienia do odstą-

² Dotyczy to wszystkich rodzajów odstąpienia; w odniesieniu do ustawowego prawa odstąpienia, zob. art. 491–494 k.c.

³ Paragraf 348 i n. BGB. Tekst dostępny na: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>.

⁴ Artykuły 6:269–6:270 holenderskiego kodeksu cywilnego. Anglojęzyczny tekst cytowanych przepisów wraz z komentarzem H.J. Van Kootena dostępny (w:) *The Principles of European Contract Law and Dutch Law*, ed. by H.N. Schelhaas, Nijmegen–The Hague–London–New York 2002, s. 378–379.

⁵ Artykuł 1884 Code Civil; tekst Kodeksu dostępny na stronie: www.legifrance.com.

⁶ Artykuł 1453 i n. Codice Civile; tekst Kodeksu dostępny na stronie: <https://jus.unitn.it>.

⁷ Wyróżnia się stosunki: konsumenckie, profesjonalne i między nieprofesjonalistami. Zob. R. Trzaskowski, *Kształtowanie treści i celu umów obligacyjnych. Art. 353(1) k.c.*, Kraków 2005, s. 365.

⁸ Ma to miejsce w tych porządkach prawnych, które wyróżniają odrębne regulacje w stosunkach z konsumentami – przykładowo w prawie polskim, które (w odróżnieniu choćby od prawa niemieckiego) przyjęło odrębną regulację skutków ustawowego prawa odstąpienia i konsumenckiego prawa odstąpienia.

⁹ Zob. przykładowo uzasadnienie postanowienia SN – Izby Cywilnej z dnia 24 czerwca 2009 r., I CZ 31/09, LEX nr 515442. Twierdzi się, że „należy wyjść z ogólnego założenia, że przez umowy konsumenckie rozumie się takie umowy zobowiązujące, w których po jednej stronie występuje, w których po drugiej stronie występuje przedsiębiorca, a po drugiej – konsument”, Z. Radwański, *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2003, s. 149, Nb. 422. Z kolei „termin «obróć gospodarczy» jest wytworem doktryny prawa i stanowi uogólnienie stosunków prawnych powstających w związku z działalnością gospodarczą na tle wymiany dóbr i usług”, B. Książek (w:) A. Koronkiewicz-Wiórek, B. Książek, M. Piotrowska-Kłak, L. Siwik, Ł. Świderek, *Umowy handlowe w pytaniach i odpowiedziach*, pod red. J. Jacyszyna, Warszawa 2010, s. 21. Niekiedy wyróżnia się obrót konsumencki jako podtyp obrotu jednostronnie profesjonalnego: M. Koszowski, *Obrót powszechny, profesjonalny i konsumencki*, Ius Novum 2010, nr 4, s. 160–164.

¹⁰ Ważność tematyki rozwiązania umowy podkreśla się w odniesieniu do umowy sprzedaży. M. Labijak, *Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Komparatystycznej „Od emptio vendito do Common European Sales Law – w poszukiwaniu dobrego prawa sprzedaży”* (Poznań, 25–25 kwietnia 2013 r.), *Palestra* 2013, z. 11–12, s. 290.

pienia od umowy – ustalenie i przeanalizowanie jego skutków ma kluczowe znaczenie.

Najczęściej prawo do jednostronnego rozwiązania umowy stanowi rodzaj reakcji na naruszenie zobowiązania i to nawet w tych systemach prawnych, których przepisy nie regulują prawa odstąpienia w tradycyjnym tego słowa znaczeniu¹¹. Wobec tego jest to ważki instrument ochrony wierzyciela przed niesumieinnym dłużnikiem. W prawie polskim tę funkcję pełni ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej¹². Nie jest to jednak jedyna funkcja ustawowego prawa odstąpienia. Odstąpienie nie jest też jedynym środkiem prawnym spełniającym tę funkcję, gdyż realizowana jest ona – o czym będzie mowa niżej oraz w merytorycznej części pracy – głównie przez mechanizmy odszkodowawcze. Ponadto kodeks cywilny przewiduje również przypadki wypowiedzenia umowy z powodu naruszenia zobowiązania (art. 764² k.c.).

W pierwszej kolejności w pracy została dokonana analiza, jakie wartości i interesy chroni w założeniu ustawodawcy odstąpienie od umowy i jakie pełni funkcje. Są to: funkcja restytucyjna (przywrócenie ekonomicznego stanu sprzed zawarcia umowy) oraz funkcja sankcji za naruszenie zobowiązania. Oznacza to, że ustawowe prawo odstąpienia ma w założeniu w jak najszerszym stopniu wyrównywać poniesione przez strony uszczerbki majątkowe oraz chronić interesy wierzyciela. W tym miejscu należy zaznaczyć, że funkcja sankcji realizuje się już w samym odstąpieniu (dłużnik traci możliwość spełnienia świadczenia, a wierzyciel „wycofuje się” z umowy). Jej podstawowym wymiarem jest wyłączenie możliwości powołania się na aktualność wzbogacenia przez dłużnika (wyłączenie zastosowania art. 409 k.c.). Chociaż możliwość powołania się na aktualność wzbogacenia jest wyłączona również w przypadku wierzyciela (art. 494 k.c. nie różnicuje tutaj reżimu), co

¹¹ Francuski kodeks cywilny nie zna konstrukcji odstąpienia identycznej lub zbliżonej do instytucji polskiego ustawowego prawa odstąpienia od umowy wzajemnej. Nie reguluje bowiem odstąpienia jako sankcji za naruszenie zobowiązania jako jednostronnego oświadczenia strony. Funkcję analogiczną do polskiego art. 494 k.c. pełni instytucja sądowego rozwiązania umowy, aczkolwiek dopuszcza się również tzw. pozasądowe rozwiązanie umowy. Bliżej na ten temat będzie mowa w merytorycznej części pracy.

¹² W prawie francuskim jednakże funkcję analogiczną do polskiego ustawowego prawa odstąpienia pełni sądowe rozwiązanie umowy. Kontrowersje co do roli odstąpienia przez konsumenta od umowy sprzedaży z uwagi na niezgodność towaru konsumpcyjnego z umową (reakcja na naruszenie zobowiązania czy też refleks odpowiedzialności odszkodowawczej) zostaną omówione w rozdziale VI, w podrozdziale poświęconym zakresowi stosowania art. 494 k.c.

osłabia element sankcji, to jednak należy podkreślić, że sankcja realizowana jest głównie przez mechanizmy odszkodowawcze, do których art. 494 k.c. *in fine* odsyła. Swoistym przejawem realizacji sankcji poprzez mechanizmy odszkodowawcze jest specyficzne uregulowanie związku przyczynowego – o czym będzie mowa w rozdziale poświęconym odszkodowaniu.

Z powyższych uwag zdaje się wynikać wniosek, że ustawodawca przyznał pewien priorytet funkcji restytucyjnej (wyłączenie możliwości powołania się na brak aktualności wzbogacenia po obu stronach, co służy również ochronie zasady ekwiwalentności przedmiotów świadczeń). Nie oznacza to jednak, że dzieje się to kosztem funkcji sankcji czy wartości, jaką jest ochrona wierzyciela. Obie funkcje są ze sobą ściśle powiązane i współgrają ze sobą (zwłaszcza że zakres odszkodowania jest zależny od zakresu roszczeń o charakterze restytucyjnym). Można jednakże bronić odmiennego zapatrywania i twierdzić, że funkcja sankcji ma przy odstąpieniu pierwszorzędne znaczenie. W zakończeniu – we wnioskach i w dyskusji zostanie omówione i rozstrzygnięte, czy przydatność koncepcji wywodzonej i bronionej w niniejszej pracy jest zależne od założenia prymatu którejś z tych dwóch funkcji odstąpienia.

W dalszej części pracy, w świetle powyższych, chronionych prawem wartości i interesów następuje analiza, czy proponowane w doktrynie koncepcje odnoszące się do podstawy i reżimu wzajemnych rozliczeń między stronami¹³ korelują z zamierzoną przez ustawodawcę funkcją ustawowego prawa odstąpienia od umowy i czy odpowiadają prawidłowej wykładni art. 494 k.c. Z założenia wynika, że celem, a zarazem przedmiotem pracy jest dokonanie takiej wykładni art. 494 k.c., która będzie harmonizować z przyjętymi funkcjami odstąpienia. To z kolei

¹³ To jest: zastosowanie wprost przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Zob. przykładowo A. Ohanowicz, *Wybór prac*, rozdział Va, *Bezpodstawne wzbogacenie*, wstęp Z. Radwański, oprac. A. Gulczyński, Warszawa 2007, s. 1031. W odniesieniu do umownego prawa odstąpienia (A. Kunicki, *Umowne prawo odstąpienia...*, s. 74): stosowanie przepisów normujących stosunki między właścicielem a samoistnym posiadaczem rzeczy (J.S. Petraniuk, *Odstąpienie od umowy...*, s. 318 i jak się zdaje – M. Podrecka, *Rękojnia za wady prawne rzeczy sprzedanej*, Warszawa 2011, s. 347.), literalna wykładnia art. 494 k.c. wraz z założeniem, iż przepis ten reguluje wzajemne rozliczenia między stronami w sposób wyczerpujący (P. Mostowik (w:) *Prawo zobowiązań – część ogólna*, pod red. A. Olejniczaka, System Prawa Prywatnego, t. 6, Warszawa 2009, s. 266), stosowanie art. 395 § 2 k.c. *per analogiam* (S. Rudnicki (w:) *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Prawo zobowiązań. Część ogólna*, pod red. G. Bieńka, Warszawa 2006, s. 632).

zaowocuje zaproponowaniem i wywiedzeniem takiej koncepcji rozliczeń między stronami, która w sposób możliwie najpełniejszy te funkcje zrealizuje, a zarazem stanowić będzie kompleksowy i spójny model rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia. Model „kompleksowy i spójny” oznacza nie tylko model „optymalny” – czyli zapewniający w sposób możliwie najefektywniejszy realizację funkcji odstąpienia. Oznacza również model „uniwersalny”, czyli znajdujący zastosowanie do odstąpienia od każdego typu umowy, niezależnie od istnienia przedmiotu świadczenia (por. niżej 7. Kilka uwag terminologicznych) oraz jego rodzaju i charakteru. „Uniwersalność” ta polega również – w przypadku gdy dochodzi do odstąpienia od umowy przenoszącej własność rzeczy – na niezależności od przyjętej koncepcji dotyczącej powrotnego przejścia (lub nie) tej własności.

Poszukiwanie uniwersalnego (niezależnego od powrotnego przejścia – lub nie – własności rzeczy w przypadku odstąpienia od umowy przenoszącej własność) i spójnego modelu rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia jest konieczne. Dotychczas funkcjonujące w literaturze koncepcje dotyczące wzajemnych rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia wydają się z różnych względów niewystarczające, zwłaszcza gdy zostaną przeanalizowane przez pryzmat funkcji pełnionych przez ustawowe prawo odstąpienia.

2. Różnorodność regulacji skutków odstąpienia w porządkach prawnych wybranych państw europejskich oraz regulacjach harmonizacyjnych lub unifikacyjnych

2.1. Uwagi ogólne

Instytucja odstąpienia od umowy – czy to rozumiana jako rozwiązanie umowy na mocy oświadczenia jednej ze stron, czy jako rozwiązanie umowy na skutek powództwa wytoczonego przez jedną stronę – nie jest uregulowana jednolicie¹⁴. Łączy się to z różnorodnością regulacji

¹⁴ Twierdzi się, że: „Nie ma żadnych przeszkód, by jednolicie unormować wykonanie prawa odstąpienia (sposób, formę, termin) i jego skutki. Takie próby podjęto w Zasadach Acquis, a za nimi w DCFR”, P. Machnikowski, *Aktualne zjawiska i tendencje w europejskim prawie umów (2006–2008)* (w:) *Zaciąganie i wykonywanie zobowiązań. Materiały*

skutków odstąpienia, a co za tym idzie – obowiązków stron umowy po jego dokonaniu. Zwraca się uwagę na to, że „w zakresie skutków odstąpienia od umowy brak jest jednolitego podejścia w ramach porządków krajowych, zaś zróżnicowanie związane jest przede wszystkim z określeniem momentu, z którym prawo wiąże skutek odstąpienia od umowy oraz określeniem stanu prawnego zobowiązań, które z mowy wynikały, a wreszcie z ustaleniem kwestii zwrotu świadczeń, jego zakresu oraz skutków naruszenia tego obowiązku”¹⁵. Nadto dodać należy, że na gruncie wymienionych regulacji brak jest jednolitego podejścia również do obowiązku zapłaty wynagrodzenia drugiej stronie za korzystanie z przedmiotu świadczenia, które po odstąpieniu od umowy podlega zwrotowi. Tym samym różnorodnie będzie kształtować się sposób obliczania tegoż wynagrodzenia i jego zakres¹⁶.

Zasady wykonania i zakres wszystkich tych obowiązków – tj. zwrotu przedmiotów świadczeń, zapłaty wynagrodzenia za korzystanie z nich oraz rozliczenia nakładów – budzą kontrowersję w prawie polskim¹⁷. Przepisy, w szczególności art. 494 k.c., który określa skutki ustawowego prawa odstąpienia, nie dają jednoznacznych wskazówek w tym zakresie. Konieczne jest zatem poszukiwanie takiej ich wykładni, która pozwoli na rekonstrukcję obowiązków stron po dokonaniu odstąpienia w sposób najlepiej harmonizujący z przypisanymi mu przez ustawodawcę funkcjami i w sposób najlepiej realizujący chronione przez niego interesy.

III Ogólnopolskiego Zjazdu Cywilistów (Wrocław, 25–27 września 2008 r.), pod red. E. Gniewka, K. Górskiej, P. Machnikowskiego, Warszawa 2010, s. 244.

¹⁵ M. Pecyna (w:) *Wykonanie i skutki naruszenia zobowiązań. Projekt z uzasadnieniem*, pod kierunkiem J. Pisulińskiego i F. Zolla, pod red. M. Pecyny, Kraków 2009, s. 372. Projekt ten został zmodyfikowany po zmianach przyjętych na posiedzeniu Komisji Kodyfikacyjnej w Popowie w dniach 22–24 stycznia 2009 r. Nowa wersja została przygotowana przez zespół w składzie: M. Pecyna, J. Pisuliński, A. Rachwał, M. Spyra, M. Wyrwiński, F. Zoll i opublikowany w czasopiśmie „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 4, s. 91–144. Nosi tytuł: *Treść, wykonanie i skutki naruszenia zobowiązania*.

¹⁶ Przykładowo: art. III–3:513 DCFR i art. 9:309 PECL, art. VI. 1. Zasad TRANS-LEX. W Zasadach Acquis i Zasadach UNIDROIT brak jest regulacji dotyczącej wynagrodzenia za korzystanie z przedmiotu świadczenia. Z kolei w regulacji wskazanej zasady TRANS-LEX podkreślona została zwalniająca funkcja odstąpienia, uregulowano roszczenie o zwrot i – co istotne – w przypadku jego niemożliwości umożliwiono stronom dochodzenie równowartości pieniężnej. Unormowano również odszkodowanie, które przysługuje obok roszczeń restytucyjnych.

¹⁷ Zob. w szczególności wyrok SN z dnia 3 lipca 1980 r., II CR 190/80, OSNC 1981, nr 1, poz. 18, a także wyrok SN z dnia 5 lipca 2007 r., II CSK 140/07, LEX nr 287713.

2.2. Zasięg czasowy skutków odstąpienia a podstawa rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia

Określenie zasięgu czasowego skutków odstąpienia ma znaczenie z punktu widzenia zakresu i podstawy rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia¹⁸. W doktrynie wyróżnia się dwie koncepcje regulacji skutków odstąpienia ze względu na moment, z nadejściem którego odstąpienie od umowy staje się skuteczne¹⁹. Są to:

- a) koncepcja germańska, zgodnie z którą odstąpienie skutkuje na przyszłość (*ex nunc*), co ma w założeniu łączyć się z brakiem wpływu odstąpienia na istnienie niektórych zobowiązań powstałych od chwili zawarcia umowy do chwili odstąpienia od niej²⁰;
- b) koncepcja romańska, według której przyjmuje się wsteczny skutek odstąpienia (*ex tunc*), co z kolei ma łączyć się z retroaktywnym zniesieniem zobowiązań wynikających z umowy, od której odstąpiono²¹.

Należy jednak zaakcentować fakt, że wskazany dualistyczny podział modeli skutków odstąpienia na germański i romański nie jest wyczerpujący. Wyróżnia się również modele złożone (mieszane), których nie da się jednoznacznie zaklasyfikować według dychotomicznego podziału: germański (skutki odstąpienia *ex nunc*) – romański (skutki odstąpienia *ex tunc*). W tym kontekście trudno również bez zastrzeżeń przyjąć schemat: skutki *ex tunc* – retroaktywne wygaśnięcie/zniesienie umowy/zobowiązania – skutki rzeczowe odstąpienia oraz skutki *ex nunc* – wygaśnięcie/zniesienie umowy/zobowiązania na przyszłość – skutki obligacyjne w znaczeniu: brak skutku rzeczowego.

¹⁸ M. Podrecka, *Rękopis o wady prawne...*, s. 344. Należy mieć przy tym na uwadze, że zasięg czasowy skutków odstąpienia i wpływ odstąpienia na istnienie umowy/zobowiązania to nie są do końca tożsame kwestie. Będzie o tym szerzej mowa w merytorycznej części pracy, w rozdziałach III i IV. We wstępie do niniejszej pracy wyróżnione koncepcje – germańską i romańską przedstawiono w pewnym uproszczeniu na potrzeby zasygnalizowania problemów.

¹⁹ Rozróżnienie na koncepcję romańską i germańską za: M. Pecyna (w.): *Wykonanie i skutki naruszenia zobowiązań...*, pod red. M. Pecyny, s. 374.

²⁰ Tak przykładowo w prawie niemieckim (§ 348 i n. BGB; tekst dostępny na: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>).

²¹ Tak przykładowo w prawie francuskim (art. 1184 C. Civ., tekst dostępny na: www.legifrance.com) i włoskim (art. 1453 Cod. Civ., tekst dostępny na: www.jus.unittn.it).

Przykładowo prawo austriackie przewiduje obligacyjne skutki *ex tunc*, lecz skutki rzeczowe *ex nunc*²². Wskazać również należy na tzw. model rosyjski nawiązujący do różnych tradycji i porządków prawnych. Twierdzi się, że: „Istotnym bowiem czynnikiem z punktu widzenia procesu harmonizacji prawa jest wdrożenie przez rosyjskiego ustawodawcę do systemu prawa kontynentalnego określonych rozwiązań pochodzących z *common law*, jak również głównych tradycji prawa cywilnego to jest romańskiej oraz germańskiej, a przede wszystkim rozwiązań przyjętych z aktów i projektów międzynarodowych, a przy tym pozostawienie w wielu aspektach rodzimych – rosyjskich rozwiązań pochodzących z poprzednio obowiązujących regulacji prawnych. Takie podejście do tworzenia prawa i obecny efekt legislacyjny (...) określane jest mianem «pomnika komparatystów»»²³.

Regulację, z której wynika, że odstąpienie skutkuje *ex tunc*, przewiduje prawo francuskie w art. 1184 C. Civ. Dodać należy, że francuski kodeks cywilny nie zna konstrukcji odstąpienia od umowy jako takiego; swoisty odpowiednik odstąpienia na gruncie francuskiego porządku prawnego stanowi żądanie rozwiązania umowy przez sąd²⁴ (*résolution*)²⁵. Wsteczny skutek odstąpienia przewiduje również prawo włoskie²⁶.

Przyjęcie wstecznego skutku odstąpienia wraz z retroaktywnym zniesieniem zobowiązania wynikającego z umowy (przyjęcie fikcji, jakoby umowa nie została zawarta) skutkuje przyjęciem regulacji dotyczącej bezpodstawnego wzbogacenia jako podstawy dochodzenia zwrotu przedmiotów wzajemnych świadczeń stron (tak w prawie

²² R. Cierpiał, A. Kraft, M. Thurner, F. Zoll, *Wybrane zagadnienia z zakresu rzeczowych skutków odstąpienia* (*Die ausgewählten Fragen über die dinglichen Auswirkungen des Rücktritts vom Vertrag*) (w:) *Wokół problematyki cywilnoprosesowej: studium teoretycznoprawne. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej profesora Kazimierza Korzana*, pod red. A. Nowaka, Katowice 2001, s. 74.

²³ M. Pecyna, *Naruszenie zobowiązania w świetle harmonizacji prawa zobowiązań. Studium prawnoporównawcze*, Warszawa 2009, s. 24.

²⁴ Mimo braku wyraźnej regulacji kodeksowej w tym zakresie, orzecznictwo francuskiego Sądu Kasacyjnego (Cour de Cassation) dopuszcza pozasądowe rozwiązanie umowy w przypadku szczególnie istotnego naruszenia zobowiązania. Zob. F. Zoll (w:) *Prawo zobowiązań – część ogólna. Suplement*, pod red. A. Olejniczaka, System Prawa Prywatnego, t. 6, Warszawa 2010, s. 209 oraz H. Capitain, F. Terré, Y. Lequette, *Les grands arrêts de la jurisprudence civile*, t. 2, Paris 2008, s. 269–278.

²⁵ Instytucja przeciwstawiana *résiliation*, czyli wypowiedzeniu umowy.

²⁶ Art. 1453 i n. *Codice Civile*; tekst Kodeksu dostępny na stronie: <https://jus.unitn.it>. P. Zatti, *Corso di diritto civile*, Padova 2007, s. 403.

francuskim i włoskim)²⁷. Mogłoby to oznaczać, że przepisy regulujące bezpodstawne wzbogacenie znajdują zastosowanie wprost także do dalszych rozliczeń między stronami.

2.3. Skutek na przyszłość (*ex nunc*)

Prospektywny charakter skutków wykonania prawa odstąpienia (lub szerzej: jednostronnego zakończenia stosunku umownego) przewidują prawo niemieckie i holenderskie, jak również regulacje m.in.: DCFR (Draft Common Frame of Reference, art. III – 3:504), PECL (Principles of European Contract Law; art. 9:305), Zasad Acquis (Acquis Principles; art. 8:303), CESL (art. 176 ust. 1) i tzw. Zasady TRANS-LEX (zasada VI.1.)²⁸.

Wobec kontrowersji na gruncie prawa polskiego co do skutków odstąpienia (które niejednokrotnie mogą prowadzić do rozbieżności z tendencjami europejskimi wyrażanymi w projektach harmonizacyjnych lub unifikacyjnych²⁹, a nawet do braku spójności wewnątrz syste-

²⁷ Prawo włoskie (art. 2041–2042 Cod. Civ.) reguluje instytucję bezpodstawnego wzbogacenia w sposób zbliżony, co do zasady, do prawa polskiego. Regulacja ta (*arricchimento senza causa*), jakkolwiek lakoniczna, przewiduje: zasadę zwrotu aktualnego wzbogacenia oraz zasadę subsydiarności roszczenia z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia. Prawo francuskie z kolei kwalifikuje bezpodstawne wzbogacenie jako tzw. *quasi – contrat*, przyjmując podobne przesłanki dochodzenia roszczenia oraz zasadę subsydiarności. Przyjmuje się natomiast, że roszczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia jest limitowane w tym sensie, iż nie może służyć zubożonemu do uzyskania więcej, niż jest to konieczne do „odbudowania” jego majątku, a wzbogacony nie powinien zwrócić więcej ponad to, co jest konieczne do przywrócenia stanu pierwotnego. J. Carbonnier, *Droit civil. Les biens. Les obligations*, vol. 2, Paris 2004, s. 2347–2438; F. Terré, P. Simler, Y. Lequette, *Droit civil. Les obligations*, Paris 2005, s. 1029. Jest to pochodną wyrażonej w doktrynie zasady słuszności, że nikt nie powinien wzbogacić się cudzym kosztem; J. Carbonnier, *Droit civil...*, s. 2438. Przyjmowano także, że kolejnym czynnikiem limitującym zakres roszczenia jest wina zubożonego (co stanowi pewną odmiennność w stosunku do regulacji polskiej): „Roszczenie winno ulec ograniczeniu, jeżeli zubożony mógłby uniknąć swego zubożenia, gdyby był bardziej rozważny w dbałości o swoje interesy, a mniej brawurowy w swym postępowaniu” Stanowisko to zostało zawężone wyłącznie do winy umyślnej, a obecnie jest krytykowane (J. Carbonnier, *Droit civil...*, s. 2438 i s. 2444).

²⁸ Tekst zasad dostępny na stronie: <https://trans-lex.org/942000>.

²⁹ Rozbieżności pojawiają się w odniesieniu do zasięgu czasowego skutków odstąpienia (retroaktywność czy prospektywność), co jest nie bez znaczenia dla: a) podstawy i zasad rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia; b) dopuszczalności roszczeń odszkodowawczych w związku z naruszeniem zobowiązania.

mu prawnego³⁰⁾ pojawia się konieczność ustalenia następujących kwestii:

- a) jaki jest wpływ wykonania prawa odstąpienia na istnienie zobowiązań wynikających z zawartej umowy; z tym ściśle łączy się zagadnienie wpływu odstąpienia na byt umowy i na stosunek zobowiązaniowy;
- b) z którym momentem odstąpienie staje się skuteczne (jaki jest zasięg czasowy skutków odstąpienia)³¹⁾;
- c) jakie obowiązki stron powstają na skutek wykonania prawa odstąpienia;
- d) z jakich obowiązków strony zwolnione są w wyniku skorzystania z prawa odstąpienia, a jakie obowiązki pozostają w mocy;
- e) jaki jest zakres i charakter obowiązków ciążących na stronach w wyniku skorzystania z prawa odstąpienia;
- f) jakie są skutki naruszenia tych obowiązków.

Wszystkie powyższe kwestie składają się na szeroko rozumiane rozliczenia między stronami po dokonaniu odstąpienia. Brak jest również jednolitego poglądu w nauce prawa i w orzecznictwie na temat podstawy normatywnej i zasad tych rozliczeń.

³⁰ Przykładem takiej możliwej niespójności jest przyjęcie retroaktywnego skutku ustawowego prawa odstąpienia regulowanego przepisami kodeksu cywilnego oraz perspektywności odstąpienia na gruncie konwencji wiedeńskiej o międzynarodowej sprzedaży towarów, która jako ratyfikowana umowa międzynarodowa stanowi integralną część krajowego porządku prawnego. Przyjęcie odmiennych skutków czasowych odstąpienia może prowadzić do kolejnych, dalej idących rozbieżności – w zakresie podstawy i zasad obowiązku zwrotu przedmiotów spełnionych świadczeń oraz dopuszczalności i zakresu roszczeń odszkodowawczych. Jedynymi czynnikami odróżniającymi odstąpienia na gruncie kodeksu cywilnego i konwencji są – oprócz podstawy prawnej – konkretny typ umowy (sprzedaż towarów), kwalifikacja stosunku prawnego z uwagi na rolę stron w obrocie (umowa między przedsiębiorcami – dwustronnie profesjonalna), miejsce siedziby stron (w państwach-stronach konwencji) i wynikający z tego transgraniczny charakter umowy. W tym kontekście powstaje zasadnicze pytanie: czy wymienione czynniki mogą stanowić dostateczne racje dla różnicowania skutków odstąpienia?

³¹ Jak już wcześniej wspomniano – przedstawione wyżej koncepcje (modele) ukażują (klasyfikują) skutki odstąpienia w pewnym uproszczeniu. Wpływ odstąpienia na istnienie umowy/zobowiązania oraz zasięg czasowy skutków odstąpienia to nie są do końca tożsame kwestie i wymagają odrębnej analizy.

2.4. Normatywna kwalifikacja stanu po dokonaniu odstąpienia

Przyjęcie określonej koncepcji w zakresie zasięgu czasowego skutków odstąpienia oraz wpływu odstąpienia na byt umowy i stosunek zobowiązaniowy wpływa na ustalenie normatywnej kwalifikacji odstąpienia. Innymi słowy, przesądza o tym, czy stan prawny po dokonaniu odstąpienia jest bezpodstawnym wzbogaceniem, czy też nie. To z kolei rzutuje na podstawę, zakres i charakter obowiązków powstałych po skorzystaniu z prawa odstąpienia. Wobec tego celowe stało się wyróżnienie rozdziałów dotyczących wpływu odstąpienia na umowę i stosunek zobowiązaniowy oraz zasięgu czasowego skutków odstąpienia. Rozważania na ten temat służyć mają ułatwieniu poszukiwania podstawy wzajemnych rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia, a przede wszystkim ustaleniu, czy przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu mogą znaleźć wprost zastosowanie do skutków odstąpienia.

3. Uzasadnienie wyboru tematu pracy

Jako przedmiot niniejszej pracy przyjąłam obligacyjne skutki odstąpienia od umowy³², co oznacza przede wszystkim:

- a) wzajemne prawa i obowiązki stron powstające na skutek skorzystania z prawa odstąpienia,
- b) ich charakter i zakres,
- c) skutki niewykonania lub nienależytego wykonania tych obowiązków,

³² Skutki rzeczowe zostały już w doktrynie szczegółowo opisane: G. Tracz, F. Zoll, *Przewłaszczenie na zabezpieczenie rzeczy ruchomych po wejściu w życie ustawy o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów oraz nowego prawa bankowego*, PPH 1998, nr 1, s. 11 i n.; G. Tracz, F. Zoll, *Przewłaszczenie na zabezpieczenie. Praktyka, konstrukcja, dopuszczalność, przedmiot*, Kraków 1996; M. Brożyna, *Odstąpienie od umowy przenoszącej własność a zastrzeżenie prawa własności*, TPP 2003, nr 2, s. 29–46; wyroki SN: z dnia 15 kwietnia 1971 r., II CR 632/70, OSNC 1972, nr 2, poz. 27; z dnia 14 marca 1973 r., III CRN 33, cyt. za: M. Brożyna, *Odstąpienie od umowy przenoszącej własność...*, s. 29; z dnia 5 października 1978 r., IV CR 182/78, OSP 1979, z. 10, poz. 173; z dnia 14 maja 1979 r., II CR 131/79, OSNC 1980, nr 2, poz. 23; z dnia 3 lipca 1980 r., II CR 190/80, OSNC 1981, nr 1, poz. 18; z dnia 4 listopada 1982 r., II CR 407/82, OSNC 1983, nr 7, poz. 97; uchwały SN: z dnia 6 września 1994 r., III CZP 105/94, OSNC 1995, nr 2, poz. 26; z dnia 13 maja 1987 r., III CZP 82/86, OSNC 1987, nr 12, poz. 189. Ponadto analiza wpływu odstąpienia na stosunki własnościowe wykracza poza zakres niniejszej pracy.

– czyli przede wszystkim – zasady i zakres wzajemnych rozliczeń między stronami po dokonaniu prawa odstąpienia. Z piśmiennictwa zdaje się wynikać, że istnieje zapotrzebowanie na opracowanie tej właśnie tematyki, bez czego nie sposób mówić o całościowej i pogłębionej analizie skutków odstąpienia³³.

Kwestiami wyjściowymi dla opracowania powyższych zagadnień są: funkcje ustawowego prawa odstąpienia³⁴, wpływ odstąpienia na byt umowy i stosunek zobowiązaniowy oraz zasięg czasowy skutków odstąpienia. Analiza tych zagadnień jest nieodzowna dla normatywnej kwalifikacji stanu po odstąpieniu.

Wszystkie te zagadnienia budzą liczne kontrowersje w polskiej doktrynie.

Rozbieżności stanowisk dotyczą przede wszystkim:

- a) możliwości wzajemnego stosowania analogii między przepisami regulującymi różne rodzaje odstąpienia – co ściśle wiąże się z funkcją odstąpienia;
- b) momentu, od którego odstąpienie staje się skuteczne;
- c) charakteru prawnego obowiązków, które powstają po dokonaniu odstąpienia (charakter kontraktowy czy bezpodstawne wzbogacenie) – a co za tym idzie – podstawy prawnej dochodzenia wynikłych na skutek odstąpienia roszczeń oraz
- d) katalogu i zakresu wzajemnych obowiązków prowadzących do rozliczeń między stronami (obowiązek zwrotu przedmiotów świadczeń, ewentualnie: zwrotu ich równowartości, problem dopuszczalności żądania zapłaty wynagrodzenia za korzystanie z przedmiotu świadczenia, które podlega zwrotowi, rozliczenia nakładów na przedmiot świadczenia oraz poniesionych kosztów).

Powyższe kwestie rodzą kontrowersje i trudności w praktyce. Tym samym ich analiza i wyjaśnienie jest konieczne ze względu na swą doniosłość praktyczną. Ich znaczenie praktyczne znajduje wyraz w dość licznych regulacjach dotyczących odstąpienia w systemie prawnym

³³ M. Warciński recenzując na łamach „Kwartalnika Prawa Prywatnego” pracę J.S. Petraniuka *Odstąpienie od umowy w prawie cywilnym*, jako jej mankament wskazał brak opracowania przez Autora tematyki zasad wzajemnych rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia. M. Warciński, *Recenzja: Juliusz Seweryn Petraniuk, „Odstąpienie od umowy w prawie cywilnym”*, Towarzystwo Naukowe KUL Jana Pawła II, Lublin 2009, KPP 2011, z. 4, s. 1178.

³⁴ Jak już wcześniej nadmieniono – kwestii wzajemnych rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia nie sposób rozważać w oderwaniu od funkcji pełnionych przez ustawowe prawo odstąpienia.

(także na skutek odesłań) – jest ono często stosowanym środkiem ochrony wierzyciela na wypadek naruszenia zobowiązania, czy to w związku z konstrukcją *anticipatory breach of contract* (przykładowo art. 635 k.c.), czy w związku z naruszeniem zobowiązania już dokonanym (art. 491 i 492 k.c., art. 8 ust. 4. ustawy o sprzedaży konsumenckiej). Ponadto na praktyczne znaczenie odstąpienia jako środka ochrony wierzyciela na wypadek naruszenia zobowiązania przez dłużnika wskazuje również ogromna popularność umów wzajemnych w obrocie. To w zasadzie umowy wzajemne w największym stopniu konstytuują wymianę dóbr i usług.

W literaturze i orzecznictwie wiele uwagi poświęcono rozstrzygnięciu sporu o to, czy odstąpienie wywołuje skutki prawnorzeczowe, czy jedynie obligacyjne – i w tym kontekście skupiono się na gruntownej analizie stosunków własnościowych³⁵.

Nie zbadano jednak gruntownie wzajemnych rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia i brak spójnych wniosków w tym zakresie. Kwestie te nie tylko budzą kontrowersje i różnice zdań w doktrynie. Prezentowane poglądy niejednokrotnie zdają się wzajemnie wykluczać. Wobec tego konieczne jest wyjaśnienie, według jakich regulacji strony powinny dokonywać wzajemnych rozliczeń. Spory doktrynalne i mnogość stanowisk (jak zaznaczono – niejednokrotnie ze sobą sprzecznych) nie ułatwiają stronom rozliczeń po odstąpieniu w sytuacji braku stosownych postanowień umowy. Powyższe dodatkowo wskazuje na praktyczny walor zagadnienia wzajemnych rozliczeń między stronami po skorzystaniu z ustawowego prawa odstąpienia od umowy.

W związku z brakiem jednolitego stanowiska w przedmiocie podstawy i skutków wzajemnych rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia zachodzi konieczność wyjaśnienia rozbieżności w doktrynie w tym zakresie. Odstąpienie jest środkiem ochrony na wypadek naruszenia zobowiązania, z którego wierzyciele korzystają często, zwłaszcza z tytułu rękojmi za wady rzeczy sprzedanej, czyli w wypadkach, gdy dochodzi między stronami do wymiany przedmiotów świadczeń. Wynika z tego, iż ustalenie najpierw podstawy prawnej, a w dalszej kolejności reżimu rozliczeń między stronami po dokonaniu odstąpienia jest w praktyce celowe i pożądane.

³⁵ Szerzej na ten temat J.S. Petraniuk, *Odstąpienie od umowy...*, s. 152 i n. Zob. także 4.2. Wyjaśnienie tytułu pracy i wskazane tam stanowiska wyrażone w piśmiennictwie i orzecznictwie.

4. Zakres przedmiotowy pracy

4.1. Pojęcie ustawowego prawa odstąpienia

W związku z koniecznością ustalenia zakresu przedmiotowego niniejszej pracy pojawia się pytanie, jak rozumieć pojęcie ustawowego prawa odstąpienia od umowy wzajemnej.

Termin „ustawowe prawo odstąpienia” używany jest w literaturze w różnych kontekstach³⁶. Najczęściej przeciwstawia się je umownemu prawu odstąpienia; desygnatów pojęć ustawowego i umownego prawa odstąpienia nie da się rozgraniczyć według prostego schematu, zgodnie z którym ustawowe prawa odstąpienia to te, których przesłanki wynikają wprost z przepisów prawa, a umowne to te, możliwość skorzystania z których gwarantuje odpowiednie zastrzeżenie umowne³⁷. W mojej ocenie nie można przyjąć, iż jedynym i wystarczającym kryterium rozróżnienia odstąpień jest sam prosty fakt, że wynikają one z ustawy, czy też z umowy. Istotne dla sprecyzowania zakresu, w kontekście ustawowego prawa odstąpienia, jest również uszczegółowienie, że chodzi o ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej, a nie jakiegokolwiek umowy. Przez „ustawowe prawo odstąpienia” rozumie się „ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej”.

W literaturze pojawił się pogląd, zgodnie z którym pomiędzy odstąpieniem od umowy wzajemnej a odmową przyjęcia świadczenia w rozumieniu art. 477 § 2 k.c. nie zachodzą znaczne konstrukcyjne różnice³⁸. W związku z tym, że odmowa przyjęcia świadczenia dotyczy zobowiązań niemających charakteru zobowiązań wzajemnych, można dojść do przekonania, iż oba instrumenty ochrony prawnej, tj. odstą-

³⁶ Niektórzy Autorzy używają go na określenie odstąpienia uregulowanego w ustawie z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów oraz o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 1225), czyli tzw. konsumenckiego prawa odstąpienia. M. Warciński, *Umowne prawo odstąpienia*, Warszawa 2010, s. 25. Autor ten zauważa jednak, że konstrukcja konsumenckiego prawa odstąpienia „jest identyczna z konstrukcją umownego prawa odstąpienia” (*ibidem*, s. 25).

³⁷ Zob. przykładowo M. Warciński, *Umowne prawo...*, s. 24–25. Szerzej na temat kryteriów wyróżnienia różnych rodzajów odstąpienia (nie tylko ustawowego i umownego) będzie mowa w rozdziale II niniejszej pracy, poświęconym funkcji różnych rodzajów odstąpienia i rozliczeń po ich dokonaniu.

³⁸ F. Zoll (w.): *Prawo zobowiązań – część ogólna...*, pod red. A. Olejniczaka, s. 190–191; G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa 2007, s. 110.

pienie i odmowa przyjęcia świadczenia, pełnią podobną rolę. Wskazuje się, że: „W systematyce polskiego KC odstąpienie od umowy dotyczy jedynie umów wzajemnych. Gdy chodzi o zobowiązania nie mające tego charakteru, ustawodawca posługuje się formułą «nieprzyjęcie świadczenia», które ma jednak doprowadzić do podobnych konsekwencji. Ustaje obowiązek pierwotnego świadczenia, a w jego miejsce wchodzi obowiązek naprawienia szkody”³⁹. Podnosi się również, iż „można przyjąć, że w art. 477 § 2 k.c. ukryty jest także rodzaj odstąpienia od umowy. Jedyna różnica ma polegać na odrębności faktycznej, a nie prawnej. Skoro nie są to zobowiązania wzajemne, a świadczenie nie zostało spełnione, to nie ma potrzeby rozstrzygania o losach świadczenia wzajemnego. Istnieje grupa umów, które wprawdzie nie mieszczą się w pojęciu umów wzajemnych, ale gdzie także obie strony zobowiązane są do świadczenia (nie występuje ekwiwalentność świadczeń). W takim przypadku «prawnokształtujące nieprzyjęcie świadczenia» musi prowadzić do skutków tożsamyh z odstąpieniem – strony zobowiązane są zwrócić to, co świadczyły”⁴⁰.

Ponadto uprawnienie do odmowy przyjęcia świadczenia z powodu zwłoki dłużnika zalicza się do grupy uprawnień stanowiących jednostronną rezygnację ze zobowiązań umownych. Twierdzi się, że „oświadczenie wierzyciela o nieprzyjęciu świadczenia nie powoduje, co prawda, wygaśnięcia stosunku zobowiązaniowego, ale bezpośrednio prowadzi do takiego skutku. Pod tym względem, nie wykazuje ono różnic w stosunku do wypowiedzenia i odstąpienia”⁴¹. Co więcej, akcentuje się, że „uregulowane w art. 477 § 2 k.c. uprawnienie wykazuje wspólne cechy z uprawnieniem do wypowiedzenia z powodu naruszenia zobowiązania i ustawowego prawa odstąpienia (...) Pewna odmiennność wynika wyłącznie z zawartej w art. 477 § 2 k.c. regulacji przesłanki, uprawniającej wierzyciela do skorzystania z uprawnienia do nieprzyjęcia świadczenia. Jest nią bowiem nie tylko zwłoka dłużnika w spełnieniu świadczenia, ale taka zwłoka, która powoduje dla wierzyciela utratę znaczenia świadczenia, całkowitą lub w przeważającym stopniu”⁴². Zwraca się również uwagę na podobieństwo konsekwencji obu środków

³⁹ F. Zoll (w:) *Prawo zobowiązań – część ogólna...*, pod red. A. Olejniczaka, s. 190.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 190–191.

⁴¹ G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji...*, s. 110.

⁴² *Ibidem*, s. 112.

prawnych w kontekście przesłanek i zakresu roszczenia odszkodowawczego⁴³.

Dodać należy, że polaryzacja różnic między poszczególnymi rodzajami odstąpień przestaje być tak wyrazista, gdy weźmie się pod uwagę następujące kwestie:

- a) trudno jest wprost utożsamiać ustawowe prawo odstąpienia od umowy li tylko z sankcją za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania. Dopuszczalne jest również zastrzeżenie umownego prawa odstąpienia jako tego typu sankcji – także w formie klauzuli generalnej „istotnego naruszenia umowy”⁴⁴. Mogłoby to oznaczać, że przypisywanie ustawowemu prawu odstąpienia tylko jednej funkcji polegającej na ochronie interesów wierzyciela poszkodowanego naruszeniem zobowiązania jest niewystarczające;
- b) można w prawie odnaleźć takie przykłady odstąpień, których przesłanki wynikają wprost z ustawy i nie jest konieczne ich zastrzeżenie w umowie. Co więcej, uprawnienie do odstąpienia przysługuje stronie niezależnie od jego zastrzeżenia w umowie lub braku takiego zastrzeżenia. Natomiast są bardzo podobne konstrukcyjnie do umownego prawa odstąpienia. Chodzi o konsumenckie prawo odstąpienia przewidziane m.in. w art. 3 u.o.n.p.k.⁴⁵ W doktrynie, jak już nadmieniono, klasyfikuje się ten przypadek jako ustawowe prawo odstąpienia, którego konstrukcja jest identyczna z konstrukcją umownego prawa odstąpienia⁴⁶;

⁴³ U. Ernst, *Kolizja roszczenia odszkodowawczego za niewykonanie zobowiązania z innymi uprawnieniami wierzyciela*, TPP 2008, nr 1, s. 12.

⁴⁴ M. Warciński, *Umowne prawo...*, s. 24; M. Kuźniak, *Umowne prawo odstąpienia z powodu istotnego naruszenia umowy*, KPP 2004, z. 2, s. 514.

⁴⁵ Ustawa z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów oraz o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 1225).

⁴⁶ M. Warciński, *Umowne prawo...*, s. 25. Artykuł 3 u.o.n.p.k. normujący konsumenckie prawo odstąpienia nawiązuje do konstrukcji art. 395 k.c. Powiela praktycznie jego regulację z tą tylko różnicą, iż nie przyznaje sprzedawcy prawa do wynagrodzenia za korzystanie z otrzymanego przedmiotu świadczenia. Powielone zostało sformułowanie „umowę uważa się za niezawartą” oraz unormowanie dotyczące zasad wykonania zobowiązania do zwrotu (obowiązek zwrotu przedmiotu świadczenia w stanie niezmienionym) i rozliczania nakładów poczynionych na przedmiot świadczenia. W kontekście tych podobieństw klasyfikacja konsumenckiego prawa odstąpienia jako odstąpienia umownego może się wydać zrozumiała. Jednakże nie sposób pominąć tego, iż konsumenckiego prawa odstąpienia nie można wyłączyć umową stron. Poinformowanie konsumenta o przysługującym mu prawie odstąpienia jest obowiązkiem przedsiębiorcy. To, czy konsument może skorzystać z prawa odstąpienia na podstawie art. 3 u.o.n.p.k. nie jest

- c) samo umieszczenie przez ustawodawcę regulacji danego rodzaju odstąpienia w określonym miejscu w przepisach nie musi jeszcze przesądzać jednoznacznie o jego kwalifikacji jako ustawowego prawa odstąpienia⁴⁷.

Wszystkie powyższe zastrzeżenia i rozważania pokazują, że nie da się zaklasyfikować odstąpień dychotomicznie według jednego generalnie określonego kryterium. Co do zasady, nie budzi wątpliwości w doktrynie, że umowne prawo odstąpienia wiąże się z konstrukcją przewidzianą w art. 395 k.c. Jeśli chodzi o konsumenckie prawo odstąpienia to sam fakt, że przysługuje ono konsumentowi z mocy ustawy i dotyczy umów zawieranych na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa, będących co do zasady umowami wzajemnymi, nie przesądza jeszcze o zakwalifikowaniu go jako ustawowego prawa odstąpienia od umowy, którego skutki unormowane są w art. 494 k.c. Oba te rodzaje odstąpienia (ustawowe i konsumenckie – i nie tylko te dwa) różnią się pełnioną funkcją oraz katalogiem chronionych wartości i interesów.

Zauważyć należy, iż odstąpienie konsumenckie jako takie nie stanowi sankcji za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania sprzedawcy⁴⁸, jakkolwiek może to być powodem decyzji konsumenta o skorzystaniu z tego prawa⁴⁹. Ponadto fakt zbieżnej w wielu aspektach

– w przeciwieństwie do umownego prawa odstąpienia z art. 395 k.c. – w żaden sposób uwarunkowane jakimikolwiek ustaleniami stron w tym zakresie. Z uwagi na powyższe trudno mówić o „umownym charakterze” konsumenckiego prawa odstąpienia.

⁴⁷ Odmienne M. Warciński, *Umowne prawo...*, s. 25. Autor ten wymienia funkcję sankcji jako pierwszą i wskazuje, że jej przejawem jest możliwość wycofania się konsumenta z umowy. Kontrowersje w zakresie klasyfikacji odstąpienia na podstawie art. 492 k.c. zostaną przedstawione w merytorycznej części pracy.

⁴⁸ W tym miejscu zasygnalizować należy funkcję tego rodzaju odstąpienia jako środka ochrony praw konsumenta. Konsumenckie prawo odstąpienia ma umożliwić konsumentowi „rozsądny namysł”, Z. Radwański, *Zobowiązania...*, s. 149, Nb. 422. Zob. także U. Ernst, A. Rachwał, F. Zoll, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2011, s. 140.

⁴⁹ Konsumenckie prawo odstąpienia do tego stopnia różni się od pozostałych rodzajów odstąpienia, że bywa niekiedy nazywane prawem do „odwołania” umowy. Zob. F. Zoll (w:) *Prawo zobowiązań – część ogólna...*, pod red. A. Olejniczaka, s. 186; G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji...*, s. 320. Autor ten w cytowanej pracy wskazuje, że takie rozróżnienie terminologiczne zostało przewidziane w prawie niemieckim. Zob. także M. Pecyna, *Europejskie prawo umów. Wprowadzenie*, KPP 2008, z. 3, s. 814 i 839. Autorka ta dokonała przekładu na język polski Zasad obowiązującego europejskiego prawa umów (Zasad Acquis), który został opublikowany w cytowanej pracy. We wprowadzeniu (s. 814) M. Pecyna omawia terminologię Zasad Acquis, w tym nowe słownictwo używane w przekładzie. Wskazuje, iż „do wspomnianych innowacji terminologicznych na gruncie języka polskiego należą, m.in. terminy: «odwołanie umowy» jako tłumaczenie *withdrawal*

regulacji prawa odstąpienia konsumenckiego i umownego nie przesądza sam przez się o „umownym charakterze” obu rodzajów odstąpienia.

Nie wystarczy także przyjąć, że z ustawowym prawem odstąpienia mamy do czynienia we wszystkich tych wypadkach, w których ustawodawca odsyła do art. 494 k.c. – wprost lub milcząco. W mojej ocenie odstąpienie od umowy przez konsumenta na wypadek niezgodności towaru z umową również należy do ustawowego prawa odstąpienia (gdyż wynika ono wprost z ustawy oraz przysługuje stronie – czyli konsumentowi – w wypadku stypizowanego naruszenia zobowiązania, jakim jest niezgodność towaru konsumpcyjnego z umową). Jednakże w aktualnym stanie prawnym (o czym będzie jeszcze szerzej mowa w merytorycznej części pracy) trudno mówić o odesłaniu do art. 494

w miejsce występującego obecnie w ustawie o ochronie niektórych praw konsumentów określenia «odstąpienie od umowy», które w tłumaczeniu występuje jako przykład wyrażenia *termination of contract*, ze względu na konieczność odróżnienia odwołania umowy jako instytucji stanowiącej swoisty aspekt procedury zawarcia umowy od odstąpienia od umowy będącego środkiem ochrony prawnej w razie niewykonania zobowiązania (w rozumieniu art. 8: 101 Zasad Acquis)” (*ibidem*, s. 814). Następnie w tekście przekładu rozdziału V Zasad Acquis, dotyczącego regulacji konsumenckiego prawa odstąpienia, cytowana Autorka konsekwentnie posługuje się terminem „odwołanie umowy” (*ibidem*, s. 839–841). Wątpliwości dotyczące tłumaczenia pojęcia *withdrawal*, które występuje w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 97/7/WE z dnia 20 maja 1997 r. (Dz. Urz. WE L 144 z 04.06.1997, s. 19–27; tekst dostępny na stronie: www.eur-lex.europa.eu) sygnalizuje również W. Kocot i stawia pytanie: „Czy to jest wypowiedzenie, czy też odstąpienie, a może nowy rodzaj uprawnienia konsumenckiego, który można określić mianem «wycofania oświadczenia»?”, W. Kocot, *Perspektywy harmonizacji prawa prywatnego w ramach Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem zobowiązań kontraktowych*, Studia Iuridica 2005, t. 44, s. 411, przypis 11. Jednakże zdaniem tego Autora w wypadku regulacji uprawnienia konsumenckiego słusznie przyjęto konstrukcję odstąpienia. Terminu „odwołanie umowy” używa się również w tłumaczeniu DCFR i komentarza do DCFR (praca w oryginale wraz z tłumaczeniem na język polski oczekują na publikację) w odniesieniu do instytucji stanowiącej odpowiednik konsumenckiego prawa odstąpienia: *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR), Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) Based in part on a revised version of the Principles of European Contract Law*, ed. by Ch. von Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke *et al.* (praca w oryginale oraz jej tłumaczenie na język polski oczekują na publikację). Autorzy tłumaczenia na język polski: M. Pecyna, D. Wolska, G. Panek, E. Partyka, E. Nowak, P. Pilch, K. Kulikowska-Bieniek, A. Nowińska, M. Banaś, A. Michalik, M. Gawron-Zaborska. Termin „odwołanie umowy” pojawia się w tłumaczeniu książki II rozdziału 5 (autor tłumaczenia: M. Pecyna), s. 75. Niekiedy też używa się sformułowania „wycofanie się z umowy”, W. Szpringer, *Kredyt konsumencki i upadłość konsumenta na rynku usług finansowych UE*, Kraków 2005, s. 169.

k.c. przez przepisy regulujące odstąpienie przez konsumenta na wypadek niezgodności towaru z umową⁵⁰.

Z powyższych zastrzeżeń wynika, że zakres znaczeniowy pojęcia ustawowego prawa odstąpienia od umowy nie jest jednolity. Twierdzi się, że prawo odstąpienia od umowy przysługuje w świetle litery ustawy jedynie w ściśle określonych przypadkach⁵¹ i podaje się następujące przykłady⁵²:

- a) w przypadku zwłoki w wykonaniu zobowiązania z umowy wzajemnej (art. 491 i 492 k.c.);
- b) w przypadku niemożności świadczenia, za którą dłużnik ponosi odpowiedzialność (art. 493 k.c.); w przypadku częściowej niemożności świadczenia, za którą dłużnik wprawdzie nie ponosi odpowiedzialności, ale spełnienie świadczenia częściowego nie ma dla drugiej strony znaczenia ze względu na właściwość zobowiązania albo ze względu na zamierzony cel umowy wiadomy stronie, której świadczenie stało się niemożliwe;
- c) w przypadku wadliwości przedmiotu świadczenia w umowie sprzedaży (art. 560 § 1 k.c.) oraz tych umów, do których stosuje się przepisy o rękojmi w przypadku umowy sprzedaży;
- d) w przypadku niezgodności towaru konsumpcyjnego z umową w umowie sprzedaży konsumenckiej lub w umowach, do których znajdują zastosowanie przepisy o sprzedaży konsumenckiej (umowa o dzieło konsumenckie oraz konsumencka sprzedaż komisowa) – art. 8 ust. 4 ustawy o sprzedaży konsumenckiej;
- e) w przypadku opóźnienia prac nad rozpoczęciem lub wykończeniem dzieła tak dalece, że nie jest prawdopodobne, aby przyjmujący zamówienie zdołał je ukończyć w czasie umówionym (art. 635 k.c.);
- f) w przypadku wykonywania dzieła w sposób wadliwy albo sprzeczny z umową (art. 636 § 1 k.c.);

⁵⁰ Odmienne wnioski, zawarte w merytorycznej części pracy, a związane z zasadami rozliczeń między stronami przy odstąpieniu od umowy sprzedaży konsumenckiej przez konsumenta wynikać będą przede wszystkim z prymatu w tym wypadku funkcji ochrony konsumenta jako słabszej strony umowy.

⁵¹ F. Zoll (w:) *Prawo zobowiązań – część ogólna...*, pod red. A. Olejniczaka, s. 187.

⁵² Cyt. za: *ibidem*. Jeszcze więcej przykładów z ustaw szczególnych pozakodeksowych wskazuje G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji...*, s. 32–33. W rozdziale II merytorycznej części pracy na potrzeby wyróżnienia poszczególnych rodzajów odstąpienia zestawienie to zostanie powtórzone.

g) w przypadku niewykonania zobowiązania, za które odpowiada dłużnik, jeżeli zastrzeżono zadatek⁵³.

Przypadki odstąpienia wymienione w tym zestawieniu i jeszcze kilka innych, rekonstruowanych na podstawie odesłań lub przewidzianych wprost w przepisach regulujących część szczegółową zobowiązań – będą przedmiotem analizy w niniejszej pracy⁵⁴. Ponadto zanalizowane zostaną przypadki odstąpienia, w odniesieniu do których nie wynika wprost z przepisów, czy stosuje się do nich art. 494 k.c., czy też nie. Do kompleksowego omówienia rozliczeń między stronami po skorzystaniu z ustawowego prawa odstąpienia konieczne jest bowiem zweryfikowanie, do których jego przypadków art. 494 k.c. znajdzie zastosowanie.

4.2. Wyjaśnienie tytułu pracy

Użyte w tytule rozprawy wyrażenie „obligacyjne skutki odstąpienia” rozumiem jako całokształt obowiązków zmierzających do pełnego rozliczenia między stronami, realizującego dyspozycję art. 494 k.c., a nie jako przeciwieństwo skutków rzeczowych. Zresztą kwestia zasięgu czasowego skutków odstąpienia oraz jego ewentualnego wpływu na stosunki własnościowe dotyczące rzeczy to są dwie różne, niezależne od siebie sprawy⁵⁵. Chodzi mianowicie o zwrot wszystkiego, co otrzymało się na mocy umowy, oraz dokonanie dalszych rozliczeń między

⁵³ *Ibidem*, s. 187.

⁵⁴ Pojęcie ustawowego prawa odstąpienia od umowy oznacza nie tylko odstąpienie przewidziane przepisami kodeksu cywilnego w razie zaistnienia stypizowanych przypadków naruszenia zobowiązania wynikającego z umowy wzajemnej, ale także odstąpienie przewidziane przepisami innych ustaw, przykładowo: odstąpienie od umowy w prawie autorskim, odstąpienie od umowy przez konsumenta na wypadek niezgodności towaru konsumpcyjnego z umową.

⁵⁵ Przyjmuje się, że „art. 494 k.c. nie reguluje problematyki przejścia lub nie – prawa własności”, uchwała 7 sędziów SN z dnia 27 lutego 2003 r., III CZP 80/02; B. Janiszewska, glosa do uchwały składu 7 sędziów SN z dnia 27 lutego 2003 r., III CZP 80/02, PPH 2004, nr 11, s. 49. W odniesieniu do prospektywnych skutków odstąpienia przyjmuje się w literaturze, iż „określenie chwili nastąpienia skutków odstąpienia jako *ex nunc* nie ma wpływu na to, czy w wyniku odstąpienia własność rzeczy przechodzi z powrotem na sprzedawcę, a obowiązek zwrotu świadczenia ogranicza się wyłącznie do jej wydania sprzedawcy, czy też kupujący ma obowiązek przenieść własność i wydać rzecz sprzedawcy. Określenie chwili nastąpienia skutków odstąpienia jako *ex nunc* nie determinuje również tego, czy w wyniku odstąpienia powstaje stosunek zobowiązaniowy zwrotu, czy dwa niezależne zobowiązania zwrotu znajdujące oparcie w teorii nienależnego świadczenia”, M. Podrecka, *Rękojmia za wady prawne...*, s. 343–344.